

تحلیل نشانه‌های ارتباطی «نامه» بر اساس مدل ارتباطی رومن یا کوبسن با تأکید بر نامه حرّه ختلی از تاریخ بیهقی

مریم فیاضی*^۱، فرهاد طهماسبی^۲

چکیده

در فرایند برقراری ارتباط و در مسیر توسعه شکل‌های مختلف ارتباطی، نامه، به عنوان گونه‌ای از زبان نوشتاری، به خوبی توانست جای خود را در برقراری ارتباط مؤثر و ماندگار پیدا کند. امکانات ویژه ارتباطی در نامه، از جمله رویارویی ذهنی نویسنده با گیرنده پیام و امکان توسعه کارکردهای ارتباطی، از امتیازات این گونه نوشتاری است. امتیازی که بسیاری از سیاستمداران، نویسندگان و هنرمندان را با وجود دسترسی به گونه‌های مختلف ارتباطی، به سمت نگارش نامه‌هایی سوق داد که علاوه بر ارزش ادبی، از نشانه‌های مختلف ارتباطی نیز برخوردارند. در این پژوهش به روش توصیفی-تحلیلی و بر اساس نظریه رومن یا کوبسن، توانمندی‌های ارتباطی زبان در نامه جستجو می‌شود. گرچه رویکرد اصلی یا کوبسن به زبان‌شناسی و شعرشناسی معطوف است، اما نتایج حاصل از این پژوهش نشان می‌دهد، حضور گسترده نشانه‌های ارتباطی زبان در نامه، امکان بهره برداری از آراء او را برای نشان دادن قدرت این گونه ادبی در برقراری ارتباط مؤثر، فراهم می‌کند. انتخاب نامه حرّه ختلی به امیر مسعود از تاریخ بیهقی، با توجه به وجود تمام عناصر مورد نظر یا کوبسن (پیام، گیرنده، فرستنده، رمز، زمینه، تماس) و نقش‌ها و کارکردهای ارتباطی موجود در آن (عاطفی، همدلی، ترغیبی، فرازبانی، ادبی، ارجاعی) بوده است.

کلید واژه‌ها: نامه نگاری و ترسل، ارتباط، مدل ارتباطی یا کوبسن، حرّه ختلی.

^۱ دانشجوی دکتری زبان و ادبیات فارسی واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی. تهران. ایران. (نویسنده مسئول)
maryamfayazi86@yahoo.com

^۲ دانشیار گروه زبان و ادبیات فارسی واحد اسلام شهر، دانشگاه آزاد اسلامی، اسلام‌شهر، ایران.
farhad.tahmasbi@yahoo.com

پذیرش: ۱۴۰۲/۰۲/۰۷

بازگry: ۱۴۰۲/۰۲/۰۶

وصول: ۱۴۰۱/۱۲/۱۴

۱. مقدمه

در میان نمونه‌های مختلف زبان نوشتاری، نامه، یکی از گونه‌های زبانی است که از دیرباز، فرایند ارتباط بین افراد را توسعه و ارتقاء بخشیده است. با این که ابزارهای مختلف ارتباطی که البته زبان و متن، در آنها نیز حرف اصلی را می‌زند، به ظاهر، جایگزین نامه شده‌اند اما تاثیر شگفت‌انگیز نامه، در موقعیت‌های حساس، همچنان خودنمایی می‌کند. عناصر متعددی در نامه، به صورت پیدا و پنهان وجود دارد که علاوه بر ایجاد ارتباط مؤثر، به عمق و ماندگاری ارتباط و نیز کارکردهای مختلف ارتباطی کمک می‌کند. مخاطب منتخب، زبان منتخب، سبک منتخب، ... عناصری هستند که از نامه، ابزاری مناسب و فضایی انحصاری برای بیان منظور و دستیابی به ارتباط مؤثر ساخته است. از سوی دیگر، ارتباط، فرایندی است که در آن «عناصر گوناگونی وجود دارد: مبدا، پیام، مقصد و بازگشت پیام یا بازخورد.» (دادگران، ۱۳۷۹: ۲۳) وقتی این عناصر ارتباطی در ابزاری چون نامه، با عناصر زبانی در می‌آمیزد، نقش‌ها و کارکردهای متعددی پیدا می‌کند که در موقعیت‌های مختلف، اثرات قابل توجهی دارد. گاهی نامه می‌تواند نویسنده را از تکلفات زبانی شعر، مهارت‌های ویژه خطابه، زبان خاص کتاب و اقتضائات دیگر نمونه‌های زبان نوشتاری رهایی بخشد و ضمن برخورداری از توانمندی تمام گونه‌های زبانی، بهترین و آسان‌ترین شکل ارتباط را فراهم نماید. بنابراین از دیرباز، ترسل و نامه‌نگاری، چه «سلطانی چه اخوانی» (ر.ک. مردانی، ۱۳۷۷: ۳۷-۴۳)، ابتدا در مناسبات درباری، و با گذشت زمان، در میان مردم، سهل‌ترین وسیله ارتباطی بود که در موارد بسیاری، به تنهایی، با برقراری ارتباط مؤثر، موجب تغییر افکار عمومی، نزدیکی اقوام و افراد و شروع یا پیش‌گیری از جنگ‌ها شده است.

نامه، هم‌زمان می‌تواند شعر، نثر، گزارش، ... را شامل شود و بیشترین نشانه‌های ارتباطی را در خود گرد آورد. از همین روست که بسیاری از نویسندگان، شاعران و هنرمندان، بخشی از افکار خود را با هدف توسعه ارتباط، با نوشتن نامه بیان کرده‌اند. در این نامه‌ها، گاه اطلاعات ارزشمندی رد و بدل شده، گاه احساسی درونی که گوینده از بیان رو در روی آن عاجز بوده، بیان شده، گاه

هشدار یا ترغیبی برای واداشتن یا باز داشتن از کاری نوشته شده که در نتیجه آن «فرد به مهارت‌های تازه و طرز فکر و رفتارهای جدید» (دادگران، ۱۳۷۹: ۱۷) دست یافته است. این که پیام با چه ابزاری و از چه مجرایی، در اختیار گیرنده قرار می‌گیرد، نقش تعیین کننده‌ای در تأثیر پیام بر مخاطب دارد. برای برجسته کردن پیام، علاوه بر برجسته سازی‌های زبانی، تقویت مجرای ارتباطی نیز اهمیت دارد. «مجرای فیزیکی و پیوندی روانی میان فرستنده و گیرنده پیام، که به هر دو آنان امکان می‌دهد، میان خود، ارتباطی کلامی برقرار کنند و آن را ادامه دهند.» (سوسور و دیگران، ۱۳۸۸: ۹۵) برقراری ارتباط کلامی در نامه، با انتخاب عبارت‌ها و جملات تأثیرگذار ممکن می‌شود. نویسنده نامه با توجه به گیرنده آن، عبارت‌ها را انتخاب می‌کند. برای ایجاد کنش ترغیبی یا عاطفی، حتی توجه به ادب و نزاکت از اهمیت بسیاری برخوردار است. مطابق پژوهش‌های انجام شده، «گسترش ارتباط سازی عمومی، از طریق تئوری ادب ممکن است. زیرا ادب یا فقدان آن، همیشه در تمام تعاملات ارتباطی وجود دارد و بر شکل‌گیری و توسعه روابط تأثیر می‌گذارد.» (تیونیس^۱، ۲۰۱۹: ۱۰-۱) لذا برای توسعه ارتباط و تقویت نقش‌های عناصر ارتباطی، هر تمهیدی حتی رعایت ادب، به خصوص برای برجسته شدن نقش‌های ترغیبی و عاطفی در این مجرای ارتباطی (نامه)، ضروری است. در این پژوهش، ضمن بررسی ارتباط و نشانه‌های ارتباطی، با تحلیل نظریه ارتباطی رومن یاکوبسن، مروری بر نامه حره ختلی به امیر مسعود غزنوی، از تاریخ بیهقی خواهد شد. حره ختلی، عمه امیر مسعود و از زنان پر قدرت و پرنفوذ دربار غزنوی است. توانمندی او، از نگارش نامه به سلطان مسعود و تأثیر آن در تغییر رفتار سیاسی او دریافت می‌شود. وجود نشانه‌های برجسته ارتباطی در این نامه و تأثیری که در تصمیمات تاریخی بعد از سلطان محمود غزنوی داشته است، اهمیت، ضرورت و بدیع بودن این پژوهش را تأیید می‌کند.

^۱-Theunissen

۱ ۴ - پرسش‌ها و فرضیه تحقیق

بدون شک یکی از توانمندی‌های انسان، برقراری ارتباط و تأثیرگذاری در این فرآیند است. اگر میزان نفوذ افراد در جریان ارتباط و دامنه ایجاد تغییر در آن از اهمیت بالایی برخوردار باشد که هست، پرسش این پژوهش آن است که عوامل تقویت کننده فرایند ارتباط چیست و نامه به عنوان یکی از ابزارهای ارتباطی، از چه نقش‌ها و کارکردهایی برای برقراری ارتباط مؤثر و تقویت آن برخوردار است؟ فرضیه پژوهش آن است که نامه با وجود امکانات و ابزارهای ارتباطی، به علت برخورداری از امکانات ویژه زبانی، به خصوص از جنبه‌های عاطفی و هنری، از دیرباز تاکنون یکی از توانمندترین و مؤثرترین ابزارهای ارتباطی است.

۱ ۴ - اهداف و روش تحقیق

هدف این پژوهش بررسی توانمندی‌های نامه برای ایجاد ارتباط مؤثر است. به کارگیری مدل ارتباطی یاکوبسن برای تحلیل امکانات ارتباطی نامه، دریافت این توانمندی را در نمونه انتخاب شده یعنی نامه حرّه ختلی به امیر مسعود ممکن می‌سازد. این پژوهش ضمن مرور مطالعات انجام شده و بهره‌مندی از آنها، به روش توصیفی-تحلیلی، علاوه بر بیان عناصر زبانی در مدل یاکوبسن به نقش‌ها و کارکردهای هر یک از این عناصر اشاره می‌کند. آن گاه ضمن تحلیل نامه حرّه ختلی و مطابقت هر یک از عناصر و کارکردهای اشاره شده در آن، به نقشی که این نامه در تهییج امیرمسعود برای جانشینی پدر و اداره امور مملکت داشت، اشاره خواهد کرد.

۱ ۳ - پیشینه تحقیق

اهمیت موضوع ترسل و نامه‌نگاری از یک سو و بررسی موضوع ارتباط و نشانه‌های ارتباطی از سوی دیگر، پژوهش‌های متعددی را موجب شده است. اما بهره‌مندی از نظریه ارتباطی یاکوبسن در تحلیل نامه، که گونه‌ای نثر است و به ظاهر مغایر با رویکرد اصلی او که معطوف به شعر

می‌باشد، مورد توجه پژوهشگران نبوده است و پژوهشی مرتبط با نقش‌ها و کارکردهای ارتباطی نامه مطابق با این مدل، صورت نگرفته است. مقالاتی چون: «پیشینه ترسل و نامه‌نگاری» (۱۳۹۲) به قلم علی رضانی که در آن تاریخچه‌ای از نامه نگاری به عنوان کهن‌ترین فنون نگارش، از آغاز تا قرن شش، بررسی شده است. ناهید جعفری (۱۳۹۲) در مقاله‌ای با عنوان «نامه و نامه نگاری در تاریخ بیهقی»، به دیوان رسالت و متصلیان آن در عصر غزنوی پرداخته است. کشاورزی و توکلی (۱۳۹۲)، در مقاله «نامه و نامه نگاری در تاریخ بیهقی و مقایسه آن با شاهنامه»، به موضوع برقراری ارتباط و مقایسه آن در تاریخ بیهقی و شاهنامه پرداخته‌اند. «تحلیل متن نامه‌ای از تاریخ بیهقی با رویکرد معنی‌شناسی کاربردی» (۱۳۸۷)، عنوان مقاله پهلوان‌نژاد و ناصری مشهدی است که نامه سران تگیناباد به امیرمسعود را از این منظر بررسی کرده‌اند. مقاله «بررسی نگارش نامه‌های دیوان رسالت در عصر غزنوی با تکیه بر تاریخ بیهقی» (۱۳۹۴)، به قلم پیمان صالحی است که ویژگی‌های خاص و شیوه نگارش نامه‌های اداری در دوره غزنوی را با دوره‌های قبل و بعد مقایسه کرده است. «بررسی متن نامه مسعود غزنوی به ارسلان خان در تاریخ بیهقی با روش تحلیل گفتمان انتقادی» (۱۳۹۳)، مقاله‌ای از قدسی، یاحقی، پورخالقی چترودی است که بر اساس مؤلفه‌های فرکلاف، به موضوع نامه و پیشینه آن پرداخته‌اند. به نظر می‌رسد بررسی رویکرد ارتباطی نامه بر اساس مدل ارتباطی یاکوبسن مورد توجه پژوهشگران نبوده است و این مقاله در نوع خود، بدیع می‌نماید.

۲. بحث و بررسی

۲ - ۴ - اهمیت ترسل و نامه‌نگاری

اهمیت ترسل و نامه نگاری به عنوان یکی از قدیمی‌ترین فنون نگارش و ابزار ارتباط، نگره‌داشت و دوام حیات فردی و اجتماعی است. زبان، که محصول اندیشه، تفکر و خلاقیت انسان است، درگونه نوشتاری، به خصوص در نامه، هم در بردارنده ویژگی‌های دستوری، لغوی، صنایع

ادبی، نکات سبک‌شناسی... است هم اطلاعات سودمندی در باره جریان‌های سیاسی، اجتماعی، فرهنگی، مردم‌شناسی، اعتقادات دینی،... در اختیار خواننده می‌گذارد. (ر.ک. رضائی، ۱۳۹۲: صص ۱۰۷-۱۳۰) در گذشته، از زمانی که حاکمان به برقراری ارتباط با یکدیگر نیازمند شده یا مجبور بودند مناسباتی را حفظ نمایند یا به زیردستان یا امیران محلی دستوراتی را ابلاغ کنند، دستگاه دبیری و دیوان رسالت اهمیتی بسیار پیدا کرد. (ر.ک. صالحی، ۱۳۹۴: ۶-۳۰) در آن زمان، نگارش نامه، دستورالعمل و آیین نامه‌هایی داشت که کاتبان، موظف به رعایت آن بودند. این آیین نامه‌ها شامل مواردی بود که رابطه میان فرستنده، گیرنده و پیام را هدفمند می‌کرد. «این که چه می‌خواهند بگویند و چه خبری می‌خواهند برسانند، منظورشان از نوشتن گزارش چیست و چرا باید خبر را بدهند و بالاخره نتیجه‌گیری و بیان نظر خود در باره موضوع.» (رضائی، ۱۳۹۲: ۱۰۷-۱۳۰) لذا به علت اهمیت پیام و ارزش و جایگاه فرستنده و گیرنده، دیوان رسائل و منشیان و نامه‌نگاران جایگاه بسیار قابل توجهی داشتند. افرادی که در دیوان رسائل مکاتبه و نامه‌نگاری می‌کردند به علوم رایج زمان خود آشنا بودند. «بیهقی در حکایتی، نقش دیوان رسائل را تا حد مشاور عالی امیر سامانی بالا می‌برد و نشان می‌دهد که صاحب دیوان رسائل یکی از سه رکن مهم مملکت در کارهای مهم و تصمیمات تعیین‌کننده بود.» (همان) در دوره غزنوی «پس از سال‌ها عربی نویسی، دبیران ایرانی، نگارش متون مختلف به فارسی را آغاز نمودند... به کارگیری دبیران خردمند و دانشمند در دیوان رسالت، نشان دهنده اهمیت آن نزد پادشاهان و نقش آنان در پیشرفت سیاست و استحکام بنیان دولت‌ها و رونق و توسعه علم و دانش است، که البته مستلزم آموختن آداب و رسوم و فنون دبیری بوده است.» (صالحی، ۱۳۹۴: ۶-۳۰)

از جمله آثاری که به اهمیت دبیری و نامه‌نگاری پرداخته‌اند، چهار مقاله عروضی سمرقندی، مجموعه مکاتیب شیخ ابوسعید ابوالخیر، مجموعه مکاتیب احمد غزالی، مجموعه مکاتیب امام محمد غزالی، تاریخ عتبی، تاریخ یمینی، تاریخ بیهقی، کتاب التاج ترجمه ابن مقفع از زبان پهلوی به عربی، مکتوبات مولانا جلال‌الدین محمد بلخی، عیون الاخبار ابن قتیبه،... است. (ر.ک. مردانی،

۱۳۷۷: ۳۷-۴۳) این مسیر تا ظهور نامه‌ها و منشآت شاهکار قائم مقام فراهانی در عهد قاجاری، ادامه داشت. بعدها نیز نامه‌های سیاسی-اجتماعی و حتی عاشقانه، با سبک و شیوه زمان نگارش، برای بیان دیدگاه‌ها، مطالبات و یا ترغیب و بازدارندگی نوشته شد. از میان نامه‌های معروف، نامه بی‌نقطه رعیت به والی در عهد ناصری، نامه‌های جلال آل احمد و سیمین دانشور، نامه‌های احمد شاملو، نامه‌های نادر ابراهیمی... و پس از انقلاب اسلامی، نامه امام خمینی^(ره) به رئیس جمهور شوروی - میخائیل گورباچف- از جمله نامه‌های برجسته‌ای است که در زمان خود و پس از آن، نقش‌ها و کارکردهای مؤثر ارتباطی داشته‌اند.

۲ ۴ - ارتباط چیست

ارتباط (Communication) یک فرایند است. فرایندی که در آن انتقال صورت می‌گیرد. «در یک مفهوم دقیق‌تر، انسان از مفهوم ارتباطات، یک جریان دو سویه تفهیم و تفاهم میان دو موجود زنده را درک می‌کند. ارتباط بین دو انسان، نوعی رفتار اجتماعی است که از مفهوم «فاعلیت» یک قطب تا فهم و احساس و رفتار قطب دیگر گسترده است.» (دادگران، ۱۳۷۹: ۱۵) نیاز انسان به ارتباط جزو نیازهای اولیه اوست. حتی اگر این نیاز برای خلاصی از تنهایی باشد. هر چقدر اهداف انسان از برقراری ارتباط، به خصوص ارتباط زبانی، خطیرتر باشد، افزایش توانمندی‌های او در برقراری این ارتباط، ضروری‌تر می‌شود. به همین علت «در اوایل دهه ۱۹۷۰ با پیدایش رویکرد ارتباطی و تأکید بیشتر بر جنبه‌های موقعیتی و کاربری زبان، کارکردهای اجتماعی زبان یا نقش‌های ارتباطی زبان به عنوان عنصری تعیین کننده در برنامه‌های درسی وارد شدند.» (شهسواری، زاهدی، ۱۳۸۸: ۷۳-۹۷) در هر فرایند ارتباطی، طرف‌های ارتباط، علاوه بر افزایش توانمندی‌های خود، آن را به یکدیگر انتقال می‌دهند و موجب شکل‌گیری جریانی اجتماعی می‌شوند. می‌توان گفت اجتماع بدون انتقال و ارتباط، پویایی و نشاط ندارد. حتی می‌توان گفت اجتماع با ارتباطات فردی و جمعی زنده است. «مبادله اطلاعات و افکار میان آحاد انسانی، یکی از مبرم‌ترین نیازهای زندگی

اجتماعی است و ارتباطات به عنوان حلقه واسطه، فرد را به جامعه متصل کرده و زمینه انتقال میراث فرهنگی از نسلی به نسل دیگر را فراهم آورده است.» (دادگران، ۱۳۷۹: ۲۹) از آنجا که در هر ارتباطی حضور سه عنصر پیام، فرستنده و گیرنده، بدیهی است، برای نشان دادن روابط میان این عناصر، وجود معیار، ساختار یا مدل ارتباطی نیز اجتناب ناپذیر است. از میان مدل‌ها و نظریه‌های مختلف ارتباطی (مدل لاسول، مدل شانون و ویوور...^۱) و دیدگاه‌های مربوط به نقش زبان (مارتینه و هلیدی...^۲)، که عناصر، نقش‌ها و کارکردهای متفاوتی را شناسایی کرده‌اند، به نظر می‌رسد، کامل‌ترین نظریه، متعلق به رومن یاکوبسن است که مطالعات دقیقی در حوزه‌های زبان شناسی و شعر شناسی انجام داده است. بازخوانی این مدل در نامه، کارکردهای مختلف ارتباطی را در این گونه زبانی به خوبی تبیین می‌کند. این امکان، به علت شباهت‌های موجود میان نامه و شعر که مبنای تحلیل‌های یاکوبسن است، می‌باشد. زیرا زبان نامه، حداقل از جنبه‌های عاطفی و همدلی به زبان شعر نزدیک است. گرچه کارکردها و نقش‌های دیگر زبان نیز، در نامه قابل دریافت می‌باشد. در ادامه با این نظریه، عناصر و کارکردهای ارتباطی آن آشنا می‌شویم.

۳. نظریه ارتباطی یاکوبسن (Jakobson's communication theory)

رومن یاکوبسن (۱۹۸۲-۱۸۹۶م)، زبان‌شناس روس، دیدگاه جامع و شاملی را در حوزه عناصر و نقش‌های زبانی مطرح کرده است. به گونه‌ای که نظریه او با عنوان نظریه ارتباطی شناخته می‌شود. در این نظریه، شش عنصر زبانی پیام، فرستنده، گیرنده، زمینه، رمز و تماس و نیز نقش و کارکرد هر یک از این عناصر با عناوین ادبی، ترغیبی، عاطفی، ارجاعی، فرازبانی و همدلی، ذکر شده است. ارائه کلی از این نقش‌ها، مستلزم بررسی اجمالی عوامل سازنده هر تحقق گفتاری، یعنی هر کنش ارتباط کلامی است. یاکوبسن معتقد است مشکل بتوان پیامی کلامی را یافت که تنها در قالب

^۱ -Lasswel, Schannon, Weaver.

^۲ -Martinet, Halliday

یکی از این نقش‌ها قابل طرح باشد. با این حال ساخت کلامی پیام، اساساً به برتری یک نقش بر نقش‌های دیگر وابسته است. به عبارت دیگر، در هر فرایند ارتباطی، یکی از این نقش‌ها برجسته‌تر به نظر می‌رسد، اما نقش‌های دیگر نیز، با توجه به حضور عناصر زبانی دیگر، کارکرد دارند. در این فرایند فرستنده، پیامی را برای گیرنده می‌فرستد. این پیام برای این که بتواند مؤثر باشد، باید به موضوعی یا به اصطلاحی کم و بیش مبهم، به «مصادیقی» اشاره کند. موضوع باید برای گیرنده قابل درک باشد و به صورت کلامی بیان گردد یا بتواند در قالب کلام بیان شود. در این میان، رمزگانی نیز مورد نیاز است که برای فرستنده و گیرنده یا به عبارت دیگر، برای رمزگذار و رمزگردان پیام، به طور کامل یا دست کم تا حدی، شناخته شده باشد؛ و سرانجام به مجرای ارتباطی نیاز است؛ مجرای فیزیکی و پیوندی روانی میان فرستنده و گیرنده پیام که به هر دو آنان امکان می‌دهد، میان خود ارتباطی کلامی برقرارکنند و آن را ادامه دهند. (ر.ک. سوسور و دیگران، ۱۳۸۸: ۹۵-۹۴) یاکوبسن شش جزء تشکیل دهنده فرایند ارتباط یعنی گوینده، مخاطب، مجرای ارتباطی، رمز، پیام و موضوع را که حاصل معنی است، تعیین کننده نقش‌های شش‌گانه زبان می‌داند. (صفوی، ۱۳۹۴: ۳۵) او معتقد است در هر یک از نقش‌های شش‌گانه زبان، جهت‌گیری پیام به سمت یکی از عوامل سازنده فرایند ارتباط می‌باشد. اصطلاح جهت‌گیری در اینجا به معنی این است که پیام تولید شده از سوی گوینده بیشتر متوجه کدام یک از عوامل سازنده فرایند ارتباط است. گرچه بتوان عاملی را در مرکز شکل‌گیری پیام قرار داد، اما هر پیامی دربردارنده عوامل متعددی برای تولید یک فرایند ارتباطی است. حتی گاهی کارکرد هم‌زمان دو عامل در یک پیام به خوبی قابل دریافت است. بنابراین گاهی پیام به سمت مخاطب جهت‌گیری شده، اما خود پیام را نیز برجسته می‌کند و یا گاهی نقش ارجاعی پیام نمود بیشتری دارد، اما نقش همدلی نیز به همان اندازه در آن فعال است. «گوناگون بودن کارکردهای یک پیام در این نیست که یکی از این چند کارکرد، نقشی انحصاری در آن پیام داشته باشد، بلکه در این است که ترتیب سلسله مراتب این کارکردها متفاوت باشد. ساختار کلامی پیام در درجه اول بستگی به این دارد که کدام کارکرد به کارکردهای دیگر تفوق

داشته باشد.» (فالر و دیگران، ۱۳۹۴: ۷۳) شاید بتوان گفت هر پیام به اندازه تعداد و دریافت مخاطبانش، نقش‌ها و کارکردهای متنوع دارد و افزایش تأثیر نقش‌ها و کارکردهای هر پیام، نشان از توانمندی به‌کارگیری کارکردهای زبانی دارد. در ادامه، تعاریفی از نقش‌های مختلف زبان ارائه می‌شود:

۳-۱- نقش عاطفی (Emotive Function)

اگر فرستنده یا گوینده پیام بتواند توجه مخاطب را به سمت حالات و احساسات درونی‌اش متمایل و او را در این احساس شریک نماید، نقش عاطفی پیام، برجسته خواهد شد. در موارد متعدد تحریک عاطفی پیام، از نقش‌های دیگر آن مؤثرتر است. «به اعتقاد یاکوبسن در این نقش از زبان، جهت‌گیری پیام به سوی گوینده است. این نقش زبان، تأثیری از احساس خاص گوینده را به وجود می‌آورد؛ خواه گوینده حقیقتاً آن احساس را داشته باشد و خواه وانمود کند که چنین احساسی را دارد.» (صفوی، ۱۳۹۴: ۳۵)

۳-۲- نقش ترغیبی (Conative Function)

«در این نقش، جهت‌گیری پیام به سوی مخاطب است. ساخت‌های ندایی یا امری را می‌توان بارزترین نمونه‌های نقش ترغیبی زبان دانست.» (همان: ۳۵-۳۶) می‌توان نقش ترغیبی پیام را در کنار نقش عاطفی که احساس مخاطب را درگیر می‌کند، عاملی برای تحریک و فعال شدن او دانست. انتظار می‌رود بعد از تقویت نقش عاطفی پیام، نقش ترغیبی فعال شود زیرا مخاطب با احساس درونی فرستنده پیام همراه و آماده پذیرش موضوعات مورد نظر او می‌شود. «درواقع یاکوبسن پیام‌هایی را که با هدف ایجاد واکنش و حرکت در گیرنده صورت می‌گیرد، کنشی می‌نامد.» (خدادادی و همکاران، ۱۴۰۱: ۲۷-۵۲)

۳-۳- نقش ارجاعی (Referential Function)

«در این نقش، جهت گیری پیام به سوی موضوع پیام است... یاکوبسن بر این نکته تأکید دارد که تمایز میان نقش ارجاعی و نقش ترغیبی زبان از طریق امکان تشخیص صدق یا کذب گفته مشخص می‌گردد و جملات اخباری زبان تماماً از نقش ارجاعی برخوردارند.» (صفوی، ۱۳۹۴: ۳۶) به نظر می‌رسد، کارکرد اصلی این نقش، توجه دادن گاه‌گاه مخاطب، به موضوع اصلی در حین انتقال پیام است. به بیان دیگر، ارجاع مخاطب از حاشیه به اصل پیام.

۳-۴- نقش فرازبانی (Metalinguistic Function)

در نقش فرازبانی، جهت گیری پیام، به سمت رمزگان است. «به اعتقاد یاکوبسن هرگاه گوینده یا مخاطب یا هر دوی آنها احساس کنند لازم است از مشترک بودن رمزی که استفاده می‌کنند مطمئن شوند، جهت گیری پیام به سوی رمز خواهد بود. در چنین شرایطی زبان در باره خود زبان به کار می‌رود.» (همان) در بازگفت یک عبارت که بعضاً برای تفسیر پیام به کار می‌آید از این نقش زبانی استفاده می‌شود. در بسیاری موارد اشتراکات ذهنی و باورهای فرستنده و گیرنده پیام در این نقش به کار گرفته می‌شود تا دریافت پیام، در فرایند بازیابی، سرعت بیشتری پیدا کند.

۳-۵- نقش همدلی (Conative Function)

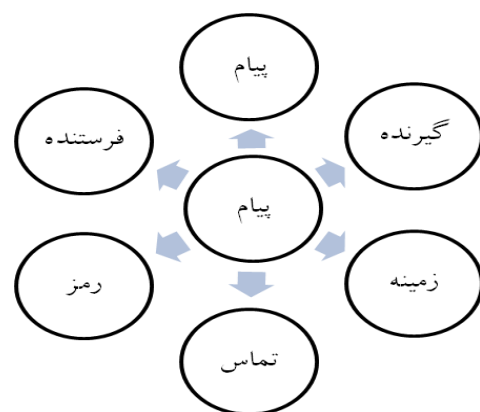
«در این نقش، جهت گیری پیام به سمت مجرای ارتباطی است. بنا به گفته یاکوبسن، هدف برخی از پیام‌ها این است که ارتباط برقرار کنند، موجب ادامه ارتباط شوند یا ارتباط را قطع کنند؛ برخی دیگر عمدتاً برای حصول اطمینان از عمل کردن مجرای ارتباط است.» (همان، ۳۷) اصلی‌ترین هدف فرستنده پیام، اطمینان از همراهی مخاطبان پیام است و این که چقدر با محتوای پیام احساس

قربانیت و همدلی می‌کنند. بنابراین برای استمرار ارتباط از عبارت‌هایی که موجب پیوند بیشتر است استفاده می‌کند.

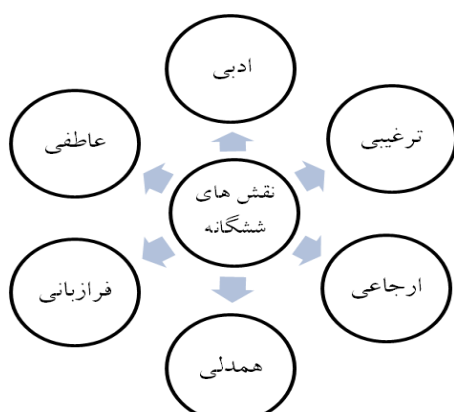
۳-۶- نقش ادبی (Poetic Function)

«هنگامی که این نقش در پیامی برجسته می‌شود، هدف گوینده، بازنمایی حس زیبایی‌شناسی خود و برانگیختن حس مخاطب است.» (خدادادی و همکاران، ۱۴۰۱: ۲۷-۵۲) بنابراین با استفاده از شگردهای زبانی که جنبه بلاغی کلام را افزایش می‌دهد مخاطب را تحت تأثیر قرار می‌دهد. به عبارت دیگر «در این نقش از زبان، جهت‌گیری پیام به سمت خود پیام است. در این شرایط پیام فی‌نفسه کانون توجه قرار می‌گیرد. به اعتقاد یاکوبسن، پژوهش در باره این نقش زبان بدون در نظر گرفتن مسایل کلی زبان به ثمر نخواهد رسید و از سوی دیگر بررسی زبان نیز مستلزم بررسی همه جانبه نقش شعری آن است... یاکوبسن خود بر این نکته اذعان دارد که نقش شعری زبان را نمی‌توان محدود به شعر دانست و ساختار شعر نیز محدود به نقش شعری زبان نیست... در اصل همان نقشی است که مارتینه آن را «نقش زیبایی‌آفرینی» می‌نامد.» (صفوی، ۱۳۹۴: ۳۷-۳۸) او می‌گوید: «پنداری موهوم و بس ساده‌انگارانه است که بتوان به نحوی از انحاء، حیطه کارکرد شعری زبان را به شعر تقلیل داد یا شعر را به کارکرد شعری محدود کرد. کارکرد شعری زبان یگانه کارکرد هنر کلامی نیست بلکه صرفاً کارکرد مسلط و تعیین‌کننده آن است، حال آنکه کارکرد شعری در همه فعل و انفعالات کلامی دیگر، نقشی ثانوی و تسهیل‌کننده دارد. این کارکرد زبان با ملموس‌تر کردن نشانه‌ها، تفکیک بنیادین بین نشانه‌ها و اشیاء را تشدید می‌کند. لذا زبان‌شناسی در بررسی کارکرد شعری زبان، نمی‌تواند به حوزه شعر بسنده کند.» (فالر و دیگران، ۱۳۹۴: ۷۷) بی‌شک جستجوی این کارکرد در نامه، حضور قدرتمند و تأثیرگذار آن را بیشتر نشان می‌دهد.

نمودار ۱. عناصر مدل ارتباطی یاکوبسن

نمودار ۲. نقش‌ها و کارکردهای عناصر ارتباطی

در ادامه این پژوهش، با توجه به موضوع مورد نظر و اهمیت آن، و نیز عناصر زبانی که به تبع اهمیت موضوع، برای گیرنده برجسته شده‌اند، به بررسی نشانه‌های ارتباطی در نامه حرّه ختلی به امیر مسعود می‌پردازیم.

۴ تحلیل نشانه‌های ارتباطی در نامه حرّه ختلی به سلطان مسعود

متن نامه حرّه ختلی، در تاریخ بیهقی، در زمانی که اهل حرم محمود غزنوی، پس از مرگ سلطان بزرگ، در قلعه غزنین، به انتظار قدرت‌یابی جانشین او بودند، نگاشته شده‌است. حرّه ختلی خواهر سلطان محمود از زنان قدرتمند و با درایتی بود که حکومت را پس از برادر، برای فرزند او محمد، نمی‌خواست و باور داشت که تنها مسعود، از عهده این مهم برمی‌آید. متن نامه با اشاره به ولایات گرفته شده و دیگر ولایاتی که در شرف فتح‌اند، به خوبی ویژگی غزنویان در کشور گشایی و فتوحات سرزمینی را نشان می‌دهد. نکته دیگری که از این نامه به دست می‌آید، میزان تأثیرپذیری سلطان مسعود از سخنان و تحریکاتی است که در دوران حکومتش موجب اقدامات و تصمیمات شاهانه شد. بنابراین به سبب حفظ اقتدار غزنویان و هم به سبب علاقه قلبی به مسعود، زن پر قدرت دربار غزنوی، نامه‌ای نوشت و او را برای جانشینی پدر ترغیب کرد. «برای تحلیل یک متن قبل از هرچیز باید توجه داشت که موضوع پیام در انتخاب گونه زبانی، نقشی اساسی برعهده دارد. هر موضوعی به ناچار گونه زبانی خاصی را می‌طلبد. سخن گو می‌داند کدام گونه را در ارتباط با کدام موضوع انتخاب نماید و می‌داند چگونه احساسات و حالات خود را در ارتباط با شنونده در مجموعه عناصر زبانی‌اش ملحوظ نماید. وی تشخیص می‌دهد کجا و از چه امکانات زبانی‌ای برای تأثیرگذاری هر چه بیشتر بهره گیرد.» (پهلوان‌نژاد و مشهدی، ۱۳۸۷: ۳۷-۵۸) لذا خوانش دقیق نامه حرّه ختلی، نشانه‌های ارتباطی و میزان تأثیرگذاری این متن را نشان می‌دهد.

«خداوند ما سلطان محمود نماز دیگر روز پنجشنبه هفت روز مانده بود از ربیع‌الآخر گذشته شد، رحمه‌الله، و روز بندگان پایان آمد و من با همه حُرْم به جملگی بر قلعت غزنین می‌باشیم و پس فردا مرگ او را آشکارا کنیم. و نماز خفتن آن پادشاه را به باغ پیروزی دفن کردند و ما همه در حسرت دیدار وی ماندیم که هفته‌ای بود تا که ندیده بودیم. و کارها همه بر حاجب علی می‌رود. و پس از دفن سواران مسرع رفتند هم در شب به گوزگانان تا برادر محمد بزودی اینجا آید و بر تخت ملک نشیند، و عمّه‌ت به حکم شفقت که دارد بر امیر فرزند هم در این شب به خط خویش ملطفه‌ای نبشت و فرمود تا سبکتر دو رکابدار را که آمده‌اند پیش ازین به چند مهمّ نزدیک امیر، نامزد کنند تا پوشیده با این ملطفه از غزنین بروند و بزودی به جایگاه رسند. و امیر داند که از برادر این کار بزرگ برنیاید و این خاندان را دشمنان بسیارند و ما عورات و خزائن به صحرا افتادیم. باید که این کار بزودی به دست گیرد، که ولیعهد پدر است، و مشغول نشود بدان ولایت که گرفته است، و دیگر ولایت بتوان گرفت، که آن کارها که تاکنون می‌رفت بیشتر به حشمت پدر بود و چون خبر مرگ وی آشکارا گردد کارها از لونی دیگر گردد، و اصل غزنین است و آنگاه خراسان، و دیگر همه فرع است. تا آنچه نبشتم نیکو اندیشه کند و سخت به تعجیل بسیج آمدن کند تا این تخت مُلک و ما ضایع نمایم، و بزودی قاصدان را بازگرداند که عمّه‌ت چشم به راه دارد. و هر چه اینجا رود سوی وی نبشته می‌آید.» (بیهقی، ۱۳۸۷: ۳۳-۳۴)

در این نامه، حرّه ختلی: فرستنده، پیام: خبر درگذشت سلطان محمود، گیرنده: امیرمسعود، رمز: زبان فارسی متداول عصر غزنوی، زمینه: حفظ حکومت توسط امیرمسعود و مجرای ارتباطی (تماس): نامه است. هر کدام از عناصر مورد نظر یاکوبسن (پیام، گیرنده، فرستنده، رمز، زمینه، تماس) در نقش‌ها و کارکردهای خود (عاطفی، همدلی، ترغیبی، فرازبانی، ادبی، ارجاعی) ارتباطی مؤثر را به وجود آورده‌اند که نشانه‌های آن در جملات بعد از این نامه در تاریخ بیهقی به خوبی قابل دریافت است: «...به هیچ مشورت حاجت نیاید، بر آنچه نبشته است کار می‌باید کرد، که هرچه

گفته است همه نصیحت محض است... گفت: همچنین است و رای درست این است که دیده است و همچنین کنم اگر خدای عزّ و جلّ خواهد.» (همان: ۳۴)

نقش ارجاعی

نامه با گزارش از آنچه واقع شده و اوضاع بعد از مرگ سلطان، آغاز شده است. «خداوند ما سلطان محمود نماز دیگر روز پنجشنبه هفت روز مانده بود از ربیع‌الآخر گذشته شد، رحمه‌الله، و روز بندگان پایان آمد و من با همه حُرْم به جملگی بر قلعت غزنین می‌باشیم و پس فردا مرگ او را آشکارا کنیم. و نمازِ خفتن آن پادشاه را به باغ پیروزی دفن کردند و ما همه در حسرت دیدار وی ماندیم که هفته‌ای بود تا که ندیده بودیم. و کارها همه بر حاجب علی می‌رود. و پس از دفن سواران مسرع رفتند هم در شب به گوزگانان تا برادر محمد بزودی اینجا آید و بر تخت ملک نشیند،...» (همان: ۳۳)

در نقش ارجاعی، اطلاعات، در جملات خبری قابلِ صدق و کذب مطرح می‌شود. اطلاعاتی که زمینه ورود به جنبه‌های دیگر پیام را فراهم می‌کند. حرّه ختلی با بیان اخبار و اطلاعات در شروع نامه، مسعود را هم وارد جریان امور و هم وارد جریان نامه می‌کند تا بتواند مقدمات تأثیرگذاری نامه را فراهم کند. البته همان‌طور که یاکوبسن اشاره می‌کند، هم زمان نقش‌های دیگر نیز در این بخش از نامه از جمله نقش‌های همدلی و عاطفی، فعال است. انتقال خبر مرگ، به خودی خود، حس عاطفی مخاطب را تحریک و او را وارد مجرای ارتباطی می‌کند.

نقش ترغیبی

«وعمّهت به حکم شفقت که دارد بر امیر فرزند هم در این شب به خط خویش ملطفه‌ای نبشت و فرمود تا سبک‌تر دو رکابدار را که آمده‌اند پیش ازین به چند مهمّ نزدیک امیر... و امیر

داند که از برادر این کار بزرگ برنیاید و این خاندان را دشمنان بسیارند و ما عورات و خزائن به صحرا افتادیم.» (همان)

در این بخش از نامه، نقش ارتباطی پیام، متوجه گیرنده است. فرستنده پیام با برجسته‌سازی معنایی، گیرنده پیام را به کنشی درخور، ترغیب می‌کند: به حکم شفقت، دشمنان بسیارند، ما عورات به صحرا افتادیم، عبارتی است که نویسنده برای ترغیب گیرنده، از آن بهره برده است و انتظار دارد مخاطب لایه‌های زیرین پیام او را دریافت کند. لذا این «پیام زمانی مؤثر خواهد بود که معنایی داشته باشد و از سوی گوینده رمزگذاری و از سوی مخاطب رمزگردانی شود.» (صفوی، ۱۳۹۴: ۳۴) پیامی که امیر پس از خواندن نامه باید آن را دریابد این است که حرّه ختلی او را از مهمی باخبر می‌کند که غفلت از آن موجب زوال حکومت است. زمانی که امیر معنای واقعی جملات حرّه را بازشناسی و باز تعریف می‌کند، نقش فرازبانی پیام، ارزش ارتباطی نامه را بیش‌تر نشان می‌دهد.

کاربرد و نقش دیگر این عبارات (به حکم شفقت، دشمنان بسیارند، ما عورات به صحرا افتادیم)، نقش هنری است. یعنی پیام در جهت تقویت و برجسته‌سازی خود اقدام می‌کند. در ادامه نامه، جمله‌ها امری‌تر می‌شود:

«باید که این کار بزودی به دست گیرد، که ولیعهد پدر است، و مشغول نشود بدان ولایت که گرفته است، و دیگر ولایت بتوان گرفت، که آن کارها که تا اکنون میرفت بیشتر به حشمت پدر بود و چون خبر مرگ وی آشکارا گردد کارها از لونی دیگر گردد، و اصل غزنین است و آنگاه خراسان، و دیگر همه فرع است.» (بیهقی، ۱۳۸۷: ۳۴)

توانمندی نامه، در به کارگیری نقش ترغیبی، از اهمیت بالایی برخوردار است. جمله‌های تحذیری و برجسته‌کردن امور خطیر، کارکرد این نقش زبانی را به خوبی نشان می‌دهند. اشاره به ولیعهدی پدر، بی‌اهمیتی ولایات گرفته شده در مقابل ولایاتی که می‌توان گرفت، اهمیت حراست

از غزنین و سپس خراسان و فرع بودن ولایات دیگر و خطراتی که پس از آشکار شدن مرگ سلطان بزرگ پیش روست، به خوبی در جهت ایجاد کنش در امیر مسعود به کار گرفته شده است.

نقش همدلی

«تا آنچه نبشتم نیکو اندیشه کند و سخت به تعجیل بسیج آمدن کند تا این تخت ملک و ما ضایع نمایم. و بزودی قاصدان را بازگرداند که عمّت چشم به راه دارد. و هر چه اینجا رود سوی وی نبشته می آید.» (همان)

در این بخش از نامه، مجرای ارتباطی در مرکز توجه است تا همراهی مخاطب را تداوم بخشد. بنابراین با آوردن جمله‌های تأکیدی: در آنچه نوشتم اندیشه کن، تعجیل نما و منتظر نامه‌های بعدی باش، تداوم ارتباط از طریق نامه‌نگاری، مورد تأکید است.

نقش فرازبانی

«باید که این کار بزودی به دست گیرد، که ولیعهد پدر است، و مشغول نشود بدان ولایت که گرفته است، و دیگر ولایت بتوان گرفت، که آن کارها که تاکنون می‌رفت بیشتر به حشمت پدر بود و چون خبر مرگ وی آشکارا گردد کارها از لونی دیگر گردد، و اصل غزنین است و آنگاه خراسان، و دیگر همه فرع است.» (همان)

ولیعهد پدر است، یعنی باید ولیعهد پدر بشوی. بدان ولایات مشغول نشود یعنی، کشورگشایی را رها کن. به حشمت پدر بود یعنی خبر مرگ او، بسیاری ولایات را به آشوب می‌کشد. لونی دیگر، یعنی اتفاقات جدید در راه است... اینها همه، پیام‌های پنهانی است که مسعود باید آن را درک و دریافت کند. رمزگشایی از سخنان حرّه آن است که آرامش امروز به علت پنهان ماندن خبر

مرگ سلطان است و اگر این خبر آشکار شود، شرایط تغییر می‌کند. پس کشورگشایی را رها و تا خبر به محمد نرسیده، اقدام کن.

نقش ادبی

جملاتی که نقش ادبی را در فرایند ارتباط برجسته می‌کند در سراسر متن نامه پراکنده است: روز بندگان پایان آمد، ما همه در حسرت دیدار وی ماندیم، عمّات چشم به راه دارد... این جملات، پیام را برای مخاطب مهم‌تر جلوه می‌دهد و توجه او را به موضوع پیام بیشتر می‌کند. البته نقش‌های عاطفی، همدلی و حتی ترغیبی، دیگر کارکردها و نقش‌های این جملات است.

نقش عاطفی

همانطور که پیش‌تر اشاره شد، اگر فرستنده یا گوینده پیام بتواند توجه مخاطب را به سمت حالات و احساسات درونی‌اش متمایل و او را در این احساس شریک نماید، نقش عاطفی پیام، برجسته خواهد شد. در واقع جهت‌گیری پیام در نقش عاطفی، به سوی گوینده است. هرچه میزان بهره‌مندی از این کارکرد بیشتر باشد، ارتباط مخاطب با پیام بیشتر می‌شود. حرّه ختلی به خوبی این نقش را در نامه به کار گرفته است. گرچه علاقه به مسعود موجب بیان این احساسات است، اما اهمیت موضوع نامه و جستجوی راه‌کاری برای تأثیرگذاری بیشتر، استفاده از این جملات را موجب شده است: و عمّات به حکم شفقت که دارد، ما عورات و خزائن به صحرا افتادیم، تا این تخت ملک و ما ضایع نمایم، که عمّات چشم به راه دارد، جملاتی است که برای افزایش تأثیر نقش عاطفی نامه به کار گرفته شده است.

جدول شماره ۱- تقطیع نامه براساس نقش‌های ارتباطی

نقش‌های ارتباطی	متن نامه
عاطفی	و عمّت به حکم شفقت که دارد، و ما عورات و خزائن به صحرا افتادیم، تا این تخت ملک و ما ضایع نمائیم، که عمّت چشم به راه دارد،
ترغیبی	و امیرداند که از برادر این کاربزرگ برنیاید، این خاندان را دشمنان بسیاریند، و ما عورات و خزائن به صحرا افتادیم، باید که این کار بزودی به دست گیرد، که ولیعهد پدر است، مشغول نشود بدان ولایت که گرفته است، که آن کارها که تا اکنون میرفت بیشتر به حشمت پدر بود، چون خبر مرگ وی آشکارا گردد کارها از لونی دیگر گردد، و سخت به تعجیل بسیج آمدن کند اصل غزنین است و آنگاه خراسان، و دیگر همه فرع است،
ارجاعی	خداوند ما سلطان محمود ... گذشته شد، پس فردا مرگ او را آشکارا کنیم، بر امیر فرزند هم در این شب به خط خویش ملطفه‌ای نبشت، فرمود تا سبک‌تر دو رکابدار را که آمده‌اند پیش ازین به چند مهمّ نزدیک امیر، نماز خفتن آن پادشاه را به باغ پیروزی دفن کردند، کارها همه بر حاجب علی می‌رود، برادر محمد بزودی اینجا آید، امیرداند که از برادر این کار بزرگ برنیاید،
فرازبانی	برادر محمد بزودی اینجا آید، باید که این کار بزودی به دست گیرد، مشغول نشود بدان ولایات که گرفته است، دیگر ولایات بتوان گرفت، اصل غزنین است و آنگاه خراسان، چون خبرمرگ وی آشکارا گردد کارها از لونی دیگر گردد،
همدلی	خداوند ما سلطان محمود ... گذشته شد، نماز دیگر روز پنجشنبه هفت روز مانده بود از ربیع‌الآخر، نماز خفتن آن پادشاه را به باغ پیروزی دفن کردند، و کارها همه بر حاجب علی می‌رود. پس از دفن سواران مسرع رفتند، برادر محمد بزودی اینجا آید و بر تخت ملک نشیند، تا آنچه نبشتم نیکو اندیشه کند، و سخت به تعجیل بسیج آمدن کند، و بزودی قاصدان را بازگرداند، و هرچه اینجا رود سوی وی نبشته می‌آید،

روز بندگان پایان آمد، و ما همه در حسرت دیدار وی ماندیم، که عمّات چشم به راه دارد.	شعری (ادبی)
---	-------------

آن‌طور که از تقطیع نامه در این جدول به دست می‌آید، تمامی نقش‌های شش‌گانه ارتباطی در مدل یاکوبسن، از جملات نامه دریافت می‌شود. به کارگیری این نقش‌ها، متن را در راستای ایجاد ارتباطی تأثیرگذار و تصمیم ساز قرار داده است. هم‌زمانی برخورداری از چند نقش در یک جمله، نشان از انسجام متن و کارکردهای متنوع جملات آن دارد.

نتیجه‌گیری

با توجه به همه کارکردهای زبان، به خصوص زمانی که برقراری ارتباط و میزان تأثیر آن مورد توجه باشد، زمینه مطالعات گسترده‌ای را فراهم کرده است. مطابق یافته‌های این پژوهش، نامه، به عنوان یکی از گونه‌های زبانی که از دیرباز، فرایند ارتباط بین افراد را توسعه و ارتقاء بخشیده، بستری است که عناصر ارتباطی (پیام، گوینده، مخاطب، موضوع، رمز و مجرای ارتباطی) را با عناصر زبانی درمی‌آمیزد و نقش‌ها و کارکردهای متعددی (ادبی، عاطفی، ترغیبی، ارجاعی، فرازبانی و همدلی) برای توسعه ارتباط فراهم می‌کند. بررسی نامه حرّه ختلی از تاریخ بیهقی بر اساس مدل ارتباطی یاکوبسن، نمونه مناسبی برای نشان دادن توانمندی این گونه نوشتاری است. این نامه در شرایط سخت اجتماعی، پس از مرگ سلطان محمود غزنوی نوشته شده است. خبر مرگ او می‌توانست تهدیدی برای قدرت غزنویان در اداره مملکت و در فتوحات سرزمینی باشد. در این شرایط حرّه ختلی، با درک اوضاع و نگرانی از انتشار خبر مرگ برادر از یک سو و احتمال جانشینی محمد به عنوان جانشین پدر، از سوی دیگر، اقدام به نگارش نامه برای مسعود، دیگر پسر سلطان کرد. خواسته قلبی حرّه، جانشینی مسعود بعد از محمود غزنوی بود. اما مسعود، بی‌خبر از مرگ پدر و خطرات پیش‌رو، مشغول کشورگشایی بود. بنابراین تمام نگرانی‌های حرّه باید به بهترین شکل در نامه جانمایی می‌شد تا بیش‌ترین تأثیر را برای ترغیب مسعود به دنبال داشته باشد. تحلیل نامه حرّه ختلی و تقطیع آن بر اساس مدل ارتباطی یاکوبسن نشان می‌دهد، تمام عناصر ارتباطی و همه نقش‌ها و کارکردهای این عناصر، برای برقراری ارتباط تأثیرگذار، در آن تجمیع و به عنوان یک مجرای ارتباطی تأثیرگذار توانسته، خواسته نویسنده آن را محقق کند و به جانشینی

مسعود بیانجامد. نتایج حاصل از این پژوهش، توانمندی نامه را به عنوان بهترین و آسان‌ترین ابزار ارتباطی نشان می‌دهد. حضور عناصر زبانی در کنار عناصر ارتباطی، موجب ماندگاری این گونه نوشتاری و انتخاب آن در ادوار تاریخی و در آثار ماندگاری چون تاریخ بیهقی، برای تأثیرگذاری‌های سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و هنری و... شده است.

فهرست منابع و مآخذ

الف: کتابنامه

- ۱ - بیهقی، ابوالفضل محمد بن حسین، (۱۳۸۷)، *تاریخ بیهقی*، تصحیح علی‌اکبر فیاض، تهران: هرمس.
- ۲ - دادگران، محمد، (۱۳۷۹)، *میانی ارتباطات جمعی*، تهران: فیروزه، چاپ سوم.
- ۳ - فالر، راجر. و [دیگران]، (۱۳۹۴)، *زبان‌شناسی و نقد ادبی*، ترجمه مریم خوزان و حسین پاینده، تهران: نی، چاپ پنجم.
- ۴ - صفوی، کوروش، (۱۳۹۴)، *از زبان‌شناسی به ادبیات*، جلد اول، تهران، سوره مهر، چاپ پنجم.
- ۵ - سوسور، فردینان دو؛ و [دیگران]، (۱۳۸۸)، *ساخت‌گرایی، پسا ساخت‌گرایی و مطالعات ادبی*، گروه مترجمان، به کوشش فرزانه سجودی، تهران: سوره مهر، چاپ دوم.

ب: منابع مقالات

- ۶ - پهلوان‌نژاد، محمدرضا، ناصری مشهدی، نصرت، (۱۳۸۷)، «*تحلیل متن نامه‌ای از تاریخ بیهقی با رویکرد معنی‌شناسی کاربردی*»، مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی، سال ۱۶، شماره ۶۲، پاییز.
- ۷ - خدادادی، مریم؛ فخراییان، رجب؛ قادری مقدم، محمد، (۱۴۰۱)، «*بررسی سطح فکری قصیده «آن سیه مار جهان را شده افسونگر» از پروین اعتصامی*»، براساس نظریه ارتباط کلامی

یاکوبسن، فصلنامه علمی جستارنامه ادبیات تطبیقی، سال ششم، شماره بیستم، تابستان، صص: ۲۷-۵۲.

۸ - رمضان، علی، (۱۳۹۲)، «پیشینه ترسل و نامه‌نگاری در ایران از آغاز تا قرن ششم هجری»، فصلنامه علمی- پژوهشی زبان و ادب فارسی، دانشکده ادبیات و زبان‌های خارجی دانشگاه آزاد اسلامی، واحد سنندج، سال پنجم، شماره ۱۴، صص: ۱۰۷-۱۳۰.

۹ - شهبواری، آنوشا؛ زاهدی، حمید، (۱۳۸۸)، «ارائه مرجعی برای کارکردهای ارتباطی زبان»، دو فصلنامه علمی- پژوهشی زبان پژوهی دانشگاه الزهرا (س)، سال اول، شماره ۱، پاییز و زمستان.

۱۰ - صالحی، پیمان، (۱۳۹۴)، «بررسی نگارش نامه‌های دیوان رسالت در عصر غزنوی، با تکیه بر تاریخ بیهقی»، فصلنامه گنجینه اسناد، سال بیست و پنجم، تابستان، صص: ۶-۳۰.

۱۱ - مردانی، فیروز، (۱۳۷۷)، «ترسل و نامه نگاری در ادب فارسی»، کیهان فرهنگی، آبان، صص: ۳۷-۴۳.

12- Theunissen, Petra. (2019). Extending public relationship-building through the theory of politeness. *Public Relations Review*. pp (1-10)